

daad en gedachte

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

32-ste JAARGANG, NUMMER 4, APRIL 1996

ISSN 1381-5199

DAAD EN GEDACHTE

Bij elke bijzondere handeling gaat het denken aan het doen vooraf. Bij het handelen van klassen of massa's blijkt de betekenis van het handelen pas achteraf. Hier gaat de daad vooraf aan het begrip.

Theo Maassen

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

GEEN VASTE ABONNEMENTSPRIJS

DE UITGAVE ZAL WORDEN BEKOSTIGD UIT
VRIJWILLIGE BIJDAGEN

Redactie en administratie:
Schouw 48-11
8232 BD Lelystad
Postgiro 30 76 95

BIJDRAGE TOT EEN KRITISCHE ANALYSE DER SOCIAAL-DEMOCRATIE

“WAAR”, zo vroeg ooit Voltaire, “zijn de grenzen van de voorrechten van de koningen en van de vrijheid van het volk? Ik zou u raden”, schreef hij in z'n *Dictionnaire Philosophique*, “die vraag rustig te gaan bestuderen in het stadhuis van Amsterdam”, dat wil zeggen het toenmalige stadhuis, thans het paleis op de Dam, waar meer dan twee eeuwen geleden temidden van het Europa der vorsten de burgerlijke vrijheid heerste. Wie thans, zo'n twee eeuwen na Voltaire, naar de historische betekenis van de sociaal-democratie vraagt, kan men geen betere raad geven dan het oog naar gene zijde van de Noordzee te richten. Ginds in Groot-Brittannië namelijk wordt om zo te zeggen aanschouwelijk onderwijs gegeven.

Daar, waar de wieg van het kapitalisme stond, waar vroeger dan elders sprake was van een industrieproletariaat, waar eerder dan waar ook verzet werd aangetekend tegen de door de nieuwe produktiewijze geschapen toestanden, is de sociaal-democratie eerst relatief laat op het politieke toneel verschenen. Niettemin heeft zij inmiddels aan al haar zusterpartijen een spiegel voorgehouden waarin deze hun ware aard en hun wezenlijke functie kunnen lezen en de weg zien opdoemen die in de naaste toekomst voor hen ligt.

Nog maar een blauwe maandag was de jeugdige Tony Blair de nieuwe leider van de Labourpartij of hij gaf te kennen, dat de tijd rijp was voor een wijziging van het partijstatuut. Het bestaande artikel 4, waarin te lezen viel dat Labour streefde naar de nationalisatie van alle produktiemiddelen, diende te worden geschrapt. “Dat oude artikel”, aldus Blair, “is een holle frase die al tientallen jaren niet meer strookt met de opvattingen van de partij.”

Zijn opponenten - waarvan o.a. het blad “Socialist Worker” zich tot spreekbuis maakte¹ - beschuldigden hem ervan dat hij met het badwater van artikel 4 het socialistische kind wegwierp. Maar Blairs tegenstanders, die hem luidkeels verweten “de socialistische grondslag van de partij te elimineren” waren slachtoffer van een misverstand. Die ‘socialistische grondslag’ waarvan zij reppen is er nooit geweest. Blair bevestigde terecht, dat het schrappen van de oude tekst van artikel 4 volstrekt geen verandering van Labours politiek inhield. “Het gemeenschappelijk bezit van de produktiemid-

1) “Socialist Worker” van 19 november 1994.

delen”, verklaarde hij, “is nooit een basisprincipe van de partij geweest. Het werd beschouwd als niet meer dan een manier om een rechtvaardiger samenleving dichterbij te brengen.” De voorgestelde wijziging van de partijdoelstellingen betekende zo gezien in feite geen wijziging. Blair had volkomen gelijk toen hij zei, dat de nieuwe tekst die niet van nationalisaties spreekt, “eindelijk weergeeft waar Labour werkelijk voor staat.” Blair had het niet beter en niet treffender kunnen formuleren.

Niet alleen de linkervleugel van de Britse Arbeiderspartij was het slachtoffer van een misverstand, de Conservatieve minister-president was dat eveneens. John Major had groot gelijk toen hij, nadat het oude artikel 4 overeenkomstig Blairs voorstellen uit de partijstatuten was verdwenen, in het Lagerhuis uitriep, dat Labour “met het schrappen van de oude, marxistische ‘Clause Four’, alleen de verpakking maar niet de inhoud heeft veranderd.” Maar hij had een *andere* gelijk dan hij veronderstelde.

Inderdaad werd, om de woorden van Major te herhalen, de verpakking vernieuwd maar bleef de inhoud dezelfde als voorheen. Maar de oude verpakking kon, anders dan Major stelde, niet “marxistisch” worden genoemd. Volgens Marx en Engels wordt met de nationalisering van sommige bedrijven en zelfs van hele bedrijfstakken het kapitalistisch karakter van de produktiewijze niet aangetast². Wat de inhoud betreft, die heeft nimmer gestrookt met hetgeen in artikel 4 te lezen viel. Wat daar werd verkondigd moest door de achterban worden verstaan en werd verstaan (getuige de interpretatie van de “Socialist Worker”) als een ‘oorlogsverklaring’ aan de rijken en de machtigen. Maar het klopte niet met - zoals Blair het uitdrukte - “dat, waar Labour werkelijk voor staat”.

Zeker, het terstond na de Tweede Wereldoorlog aantredende Labourkabinet van Attlee heeft een paar bedrijfstakken genationaliseerd. Van een ingrijpende verandering in de produktieverhoudingen was daarbij geen sprake. Zoals Brian Walden opmerkte in een aan Clement Attlee gewijd tv-programma van de BBC³ handelde Labour allerm minst overijverig en niet bepaald van harte, remde de regering verdere ingrepen in de eigendomsverhoudingen af en *moesten* kolen en staal destijds alleen maar genationaliseerd worden met het oog op de verwachtingen van de achterban.

Waar het met het oog op die achterban om ging, was het handhaven van de schijn, het koesteren van een *mythe*. Aan die mythe hechtten de tot zijn partij behorende opposanten van Blair nog altijd geloof en bleek ook Major geloof te hechten. Tenminste voor zover hij niet deed alsof. Wie er echter al lang *niet* in geloofden, dat waren vele vooraanstaande ondernemers. Dat bleek onder meer kort na de Tweede Wereldoorlog. Zij wisten wat of zij aan Labour hadden. Zij gingen niet af op de woorden van het partijstatuut, maar op de *praktijk* van de partij. Zij zagen, dat Labour naar niets anders streefde dan naar een ‘beter’ en ook beter functionerend kapitalisme. Zij constateerden, om het met de woorden van Brian Walden te zeggen, dat “de regering Attlee maar weinig en zeker niet terwille van principes geïnteresseerd was in nationaliseren en dat zij de denkbeelden van Beveridge en het scheppen van de Welfare State van heel wat meer belang achtte”.

“Er zal”, heeft Tony Blair gezegd, “onvermijdelijk een overlapping plaatsvinden van ‘links’ en ‘rechts’ in de politiek van de 21ste eeuw.” Wat hij “overlapping” noemt is slechts een ander woord hiervoor, dat de politieke partijen zich wat betreft hun pro-

2) Vgl. b.v. Engels, MEW Bd. 20, blz. 260.

3) “Walden on Attlee”, uitgezonden op 16 juli 1994, BBC 2.

gramma's en hun daden hoe langer hoe minder van elkaar zullen onderscheiden. Dat is niet iets dat ons in de 21ste eeuw te wachten staat. Het is een proces dat al gedurende vele decennia aan de gang is en niet alleen in Groot-Brittannië, waar het plotseling is versneld.

*

Labour, zo werd hierboven opgemerkt, houdt de zusterpartijen een spiegel voor waarin zij de weg zien opdoemen die in de naaste toekomst voor hen ligt. Het is om die reden, dat wij hierboven de blik op Engeland hebben gericht. Maar het is ons hier minder om Engeland te doen dan om de sociaal-democratie in het algemeen. De weg die voor haar ligt is geen nieuwe weg. Het is in feite het nog komende gedeelte van een weg, waarop zij zich reeds lang bevindt en van het begin af aan bevonden heeft, zonder zich daar rekenschap van te geven of te willen geven.

Tony Blair heeft Labours toekomst onthuld toen hij het moment gekomen achtte voor een *demasqué*. Daarmee heeft hij tevens de toekomst onthuld van de overige sociaal-democratische partijen. De sociaal-democratie is nimmer dat geweest waarvoor zij zichzelf gehouden heeft, waarvoor de meesten van haar tijdgenoten haar hebben gehouden en waarvoor ook tal van historici haar nog altijd houden. Om het wezenlijke van haar te zien, moet men haar het masker afrukken. Wij zijn niet de enigen en niet de eersten die dat doen. Het is o.a. lang geleden al gedaan door hen, die in 1903 op de partijdag van de Duitse sociaal-democratie in Dresden wezen op het grote verschil tussen haar woorden en haar daden.

Zij deden haar daarmee geen enkel onrecht, noch verkleinden zij haar betekenis. Ook Columbus doet men geen onrecht en ook diens betekenis wordt niet verkleind wanneer men vaststelt, dat deze - anders dan hij rotsvast geloofde - niet een nieuwe zeeweg naar Indië vond, maar het bestaan ontdekte van een tot dan toe nog onbekende wereld.

Met vele stromingen, groepen of partijen die in de loop van de tijd op het historische toneel verschenen, had de sociaal-democratie gemeen, dat zij veronderstelde daarop een andere rol te spelen dan in werkelijkheid het geval was. Evenals die anderen verscheen zij in een kostuum, dat niet paste bij het stuk. Zij die in de 17e eeuw in Engeland, zonder daar een klaar besef van te hebben, met Cromwell koers zetten naar een burgerlijke samenleving, putten hun kracht uit het Oude Testament. Ruim een eeuw later waren, na de val van de Bastille, de hoofdrolspelers in de Franse revolutie van 1789, toen zij de aristocraten naar de guillotine brachten, 'vermomd' als de veldheren en de senatoren van het oude Rome. De sociaal-democraten daarentegen grepen niet naar de schimmen van het verleden, maar riepen die van de toekomst op.

Terwijl ze te velde trokken tegen alle misère van het opkomend kapitalisme, terwijl ze vochten voor een betere plaats van de verworpenen der aarde in de bestaande maatschappij, hielden ze zich voor de *doodgravers* van het bestaande, ofschoon ze in werkelijkheid doktoren waren die kwalen zochten te genezen. Zij slaagden daarin voorzover een dergelijke genezing strookte met de maatschappelijke ontwikkeling én met de belangen van het kapitaal. In de bres voor een aan de orde zijnde *politieke* emancipatie van de arbeidende klasse, spraken zij de taal die paste bij haar *sociale* emancipatie, die in een ver verschieft lag.

Ofschoon zij streden voor de *directe* belangen van de werkende klasse, voor de verheffing van de arbeiders tot volwaardige leden der *burgerlijke* maatschappij, dat wil zeggen voor hun *burgerlijke* emancipatie, schenen de sociaal-democraten voor hun

toekomstige belangen te strijden. Hoewel de sociaal-democratie in feite uit was op een *verbetering*, om precies te zijn op modernisering van het kapitalisme - streefde naar wat Tony Blair een 'rechtvaardiger samenleving' noemde - scheen het zowel haar achterban als haar kopstukken, dat zij naar de *opheffing* van het kapitalisme streefde, dat wil zeggen voor een wezenlijk andere samenleving vocht. De contouren van wat later de *verzorgingsstaat* zou heten, hield zij voor de contouren van het socialisme.

*

Het fundamentele verschil tussen wat de sociaal-democratie *scheen* en wat zij in wezen *was* is niet, althans niet helemaal, aan iedere tijdgenoot ontgaan. *Otto Rühle*, in zijn jonge jaren en nog lang daarna lid van de SPD, schreef eind jaren '30, begin jaren '40, dat "de sociaal-democratie slechts de voltooiing van de burgerlijke democratie wilde . . ." ⁴ en dat zij "met socialisme niets te maken had" doch "alleen maar [. . .] het kapitalisme voor de massa [wilde] verzachten, dragelijk [wilde] maken . . ." ⁵.

In Nederland kon *Saks* (pseudoniem van Pieter Wiedijk), iets meer dan een kwarteeuw eerder het wezen van de SDAP nog niet met dezelfde scherpte waarnemen. Het ontging hem weliswaar niet dat het 'werkmanspak' waarin zij zich vertoonde - het kostuum dat hoorde bij een in de toekomst spelend 'stuk' - nauwelijks haar (keuter) kapitalistische aard verhulde. Maar in het artikel waaraan deze woorden, overigens niet letterlijk, zijn ontleend⁶ mist men de conclusie die hij pas zeven jaar later kon trekken nadat hij de ontwikkeling van de jonge sociaal-democratische partij met aandacht en van nabij had gevolgd.

Van eind 1909 dateert het opstel waarin hij meedeelt, dat een niet nader door hem genoemde criticus de SDAP gekarakteriseerd heeft als "in werkelijkheid de uiterste linkervleugel van een liberaal blok"⁷. De partij vond dat een lasterlijke aantijging. Zij ging er daarmee aan voorbij dat ook Troelstra in 1906 in een kerstrede had opgemerkt dat bijvoorbeeld zijn partijgenoot Vliegen zich maar weinig van vrijzinnig-democraten onderscheidde.

Saks zette in het bewuste artikel uitvoerig gedocumenteerd uiteen, waarom de door de partij gewraakte karakteristiek moeilijk kon worden weerlegd. Hij nam een ontwikkeling waar in de richting van "een democratische socialistische volkspartij" die van linkerzijde der vrijzinnig-democraten nauwelijks meer te onderscheiden" viel⁸. Verderop in hetzelfde stuk citeerde hij Troelstra, die tijdens een debat in de Tweede Kamer vaststelde dat "de [vrijzinnig-democratische] heer Treub minstens zo dicht bij de sociaal-democraten terecht [kwam] als de [. . .] sociaal-democraten bij de vrijzinnig-democraten" . . . ⁹.

Wat bij Saks/Wiedijk, maar ook bij anderen, rijpte was het inzicht, dat men zich langzamerhand diende af te vragen of de gesignaleerde koers van de partij niet voortspoot uit haar wezenlijk karakter. Saks moet daarover al tot klaarheid zijn gekomen

4) Otto Rühle, *Schriften*, blz. 37

5) *Idem*, blz. 76.

6) J. Saks, *Naar rechts of naar links?*, Soc. opstellen I, blz. 28.

7) J. Saks, *Het geval-Leeuwenburg*, Soc. Opst. I, blz. 57.

8) J. Saks, *Het geval-Leeuwenburg*, Soc. Opst. I, blz. 61.

9) *Idem*, blz. 73.

toen zich de scène afspeelde, die zijn vriend Wiessing zich jaren later nog levendig herinnerde bij het schrijven van zijn herinneringen:

“... In het leesmusem [...] daar [...] vond ik op een keer Wiedijk zitten [...] met een halve maan van krantenpakken om zich heen. ‘Wat doe je’, vroeg ik. ‘Iets nazoeken in de liberale pers’, zei hij plechtig. Maar mee viel mij op, dat hij over ‘n stapel SDAP-se kranten zich boog en vroeg ik in mijn onschuld, wijzende op de kop ‘Het Volk’: ‘Je hebt, zie ik, de liberale al gehad?’ ‘Nee, ik begin er juist aan’. Hij zei het koud. Daar was geen lach bij”¹⁰.

Niet al te lang nadien schreef Troelstra in een van zijn brochures: “De sociaal-democratie vervult thans de rol die de liberale partij omstreeks 1848 heeft vervuld.”¹¹. Uiteraard deelde Troelstra - en dat blijkt ook uit de context - allerminst de visie van Saks. Maar onbedoeld liet hij zich niettemin minstens zo duidelijk uit.

*

Wat een verandering of wel een ‘gedaanteverwisseling’ van de sociaal-democratie genoemd wordt, is op de keper beschouwd géén verandering van haar achter de schijn verborgen wezen, maar het langzaam verbleken van die schijn tot aan het moment dat de immer voortschrijdende ontwikkeling van de maatschappelijke verhoudingen haar werkelijk karakter en haar wezenlijke - bepaald niet geringe - betekenis klaar tevoorschijn brengt. Er is sprake van een trapsgewijs proces waarvan tempo en ritme ongelijkmatig zijn en overal verschillen. Het is bovendien een proces, dat onvermijdelijk zowel de meest direct betrokkenen als de tijdgenoten vaak een tijdlang verborgen blijft, totdat zij de laatste stap van een reeks kleine stappen waarnemen en in de mening verkeren dat er een grote stap gezet wordt.

Om ons tot Nederland, tot slechts een paar voorbeelden en allereerst tot de SDAP te beperken: in 1937 sloeg deze partij met de aanvaarding van een gewijzigd partijprogramma, anders dan men bij oppervlakkige kennisneming zou oordelen en anders dan doorgaans beweerd wordt, volstrekt geen nieuwe weg in. Dat hiermee, om wat te noemen, buitenparlementaire acties en andere dan puur democratische middelen werden veroordeeld, is iets wat een kwarteeuw eerder, bij discussies rond de programherziening van 1912, partijvoorzitter Vliegen ook al deed. Hij sprak zich destijds uit voor het uitsluitend gebruik van de parlementaire tactiek. In 1936 stelde Frank van der Goes in een artikel over het inmiddels gepubliceerde programontwerp op goede gronden vast, dat de programcommissie “slechts de beginselen heeft geformuleerd die reeds sedert verscheidene jaren de praktische politiek, zowel als de theorie van de partij beheersen”¹². Waarvan hij sprak was hetgeen wij zoëven - met veel gevoel voor relativiteit - ‘een reeks kleine stappen’ hebben genoemd.

Dat de SDAP in 1937 met ‘het marxisme’ zou hebben gebroken, dat zij blijkens het Leidse program (van 1912) voordien zou hebben aangehangen is een sprookje om de eenvoudige reden dat zij al tientallen jaren, in feite sinds haar oprichting, met het marxis-

10) H.P.L. Wiessing, *Bewegend Portret*, blz. 121.

11) Mr. P.J. Troelstra, *De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij*. Het opstel dateert van ca. 1912. Het is o.a. te vinden in de door de Hollandia Drukkerij in Baarn uitgegeven bundel *Onze politieke partijen*, beschreven door hare eigen vertegenwoordigers. Zie aldaar blz. 67.

12) Frank v.d. Goes, “Het verouderde program” in “*De Socialist*”. jrg 1, nr 21, begin okt. 1936, p.165.

me - om het zacht uit te drukken - op gespannen voet stond. Het Leidse program, hoe men het ook zou willen karakteriseren, kan in geen geval als een marxistisch stuk proza worden beschouwd.

In het maandblad *De Nieuwe Tijd* noemde Saks het concept, dat tenslotte door het Leidse congres met enkele aanvullingen en wijzigingen werd aanvaard, "vrij slap en vrij verward"¹³. Op een andere plaats schreef hij, dat het program "niet alleen gebrekkig [was] door wat [er] verkeerd was, maar vooral minderwaardig om het verkeerde"¹⁴. Even verderop vatte hij zijn oordeel kort en bondig zo mogelijk nog veel scherper samen. Hij concludeerde dat het Leidse program revolutionaire kracht miste en "zich enkel tot de hoogten ener *pseudomarxistische rethorica* (spat. van ons) [wist] te verheffen"¹⁵. Een krasse, maar op zichzelf niet onjuiste bewering, waarmee echter nog weinig of niets gezegd werd over de achtergronden. In het begin van deze eeuw waarin, zeker hier te lande, de politieke emancipatie van de arbeidersklasse nog moest worden bevochten, was aanpassing van het program aan de gegeven situatie een logisch gevolg van het streven naar *hervorming* van het kapitalisme.

Wie, met o.a. een verwijzing naar het Leidse program, de SDAP tot aan het begin van de jaren '30 voor een 'marxistische partij' houdt, baseert zich niet alleen in goed vertrouwen op nu eenmaal inderdaad wijd verbreide mening, maar is tevens blind voor het verschil tussen schijn en wezen. Tot hen die voor dat verschil, in 1912 al, wél oog hadden behoort behalve Saks ondermeer ook Van der Goes, die sprak van een "min of meer burgerlijke hervormingspolitiek" die "men onder de naam van socialisme voorstaat"¹⁶.

*

"What's in a name? . . .", liet Shakespeare zijn Juliet vragen. Dezelfde vraag kon men stellen toen na de Tweede Wereldoorlog de SDAP plaats maakte voor de PvdA. In 1946 vloeiden de wegen van sociaal-democraten en vrijzinnig-democraten samen. Zij die de belangen van het progressieve deel der bourgeoisie verdedigden en *derhalve* voor een verbetering van het kapitalisme waren en zij die uit naam van de arbeiders voor een hervorming van het kapitalisme ijverden en daarbij *tevens* in het belang van de progressieve burgerij handelden, waren voor een 'huwelijk' met elkaar bestemd. Zij gingen samen wonen onder hetzelfde dak van een politieke nieuwbouwwoning¹⁷. Zoals bij elk huwelijk veranderde er iets voor beide partijen, maar voor geen van de 'partners' kwam dat neer op een *w e z e n l i j k e* verandering.

Om ons hier in het bijzonder met de sociaal-democraten bezig te houden: zij bereikten een punt, dat sommigen - zoals Leeuwenburg - hen al veel eerder hadden willen zien bereiken en dat zij volgens anderen - bijvoorbeeld de criticus die hen als "de uiterste linkervleugel van een liberaal blok" zag - feitelijk lang geleden al hadden bereikt.

13) J. Saks, "Programbeschouwingen", N.T. 1912, blz. 199.

14) N.T. 1912, blz. 291.

15) N.T. 1912, blz. 305.

16) Frank v.d. Goes, "Iets over het Leidsche Program" N.T. 1912, blz. 558.

17) Wij kunnen hier buiten beschouwing laten, dat ook andere groepen, zoals bijvoorbeeld de Christelijk Democratische Unie (CDU), in voor hen beschikbare kamers gingen wonen.

Men kan met enig recht de PvdA de wettige erfgenaam van de SDAP noemen of dit ten onrechte betwisten en haar, omdat de schijn nu eenmaal bedriegt, voor een a n d e r e partij houden. Maar zij is dat niet! Het is veeleer zo, dat de SDAP in menig, om niet zeggen in bijna ieder opzicht de PvdA anticipeerde, dat zij om zo te zeggen reeds de PvdA w a s .

Wat de nieuwe, naar wij betoogden, volstrekt niet zo nieuwe, hervormingspartij in de tweede helft van onze eeuw beleefde, was de laatste fase van de politieke emancipatie der arbeidersklasse, het tot stand komen van de verzorgingsstaat, de voltooiing van het gebouw dat haar politieke kopstukken gedurende de hele eerste helft van de eeuw steen voor steen hadden zien verrijzen.

Zolang deze politieke emancipatie nog geen voldongen feit was, bleef lange tijd, min of meer, de steeds poverder schijn gehandhaafd, dat de sociaal-democraten uiteindelijk de vreedzame afschaffing van het kapitalisme wilden, dat het 'doel waarnaar zij streefden' hetzelfde was als het 'heilig ideaal' waarvan in een van de oude en wel niet per ongeluk bijkans vergeten strijdlieiders werd gezongen. Een van de redenen, dat deze schijn gehandhaafd kón blijven, en niet de onbelangrijkste, was deze, dat de p o l i t i e k e emancipatie die bezig was zich te voltrekken, met een s o c i a l e emancipatie werd verwisseld, verwisseling die zowel de zwakte als de kracht van de sociaal-democratie uitmaakte. Nadat de politieke emancipatie eenmaal voltrokken was, verdreef de maatschappelijke werkelijkheid de schijn.

De werkelijkheid van de tweede helft van de 20ste eeuw heeft duidelijk gemaakt, dat een redelijk peil van sociale voorzieningen, een hoog niveau van onderwijs, een goede gezondheidszorg, betere volkshuisvesting, culturele voorzieningen, een publieke dienstverlening en rechtsbescherming stuk voor stuk van groot belang voor de arbeiders zijn, doch geenszins het einde van het kapitalisme betekenen en zelfs niet op een begin van zulk een einde duiden, maar integendeel neerkomen op een poging tot een 'vervolmaking' ervan.

Voor velen die door de schijn begoocheld waren betekende dat een harde confrontatie met het wezen van de sociaal-democratie. Er ontstond een kater, die n i e t werd veroorzaakt door het feit dat deze beweging voor de politieke emancipatie had gevochten, die alom als zéér noodzakelijk en hoogst belangrijk werd beschouwd. De kater was een gevolg hiervan, dat er steeds minder en tenslotte niets meer voor de sociaal-democratie te vechten viel. Dat wil zeggen: niet meer voor het doel waarnaar zij in werkelijkheid streefde.

*

Van een verwisseling van de politieke emancipatie die inmiddels heeft plaats gevonden met een sociale emancipatie die nog niet meer is dan toekomstmuziek, lijkt ook sprake te zijn in het nawoord dat Paul Kalma heeft geschreven voor het boek "*Honderd jaar sociaal-democratie*". Maar dat is twijfelachtig omdat Kalma klaarblijkelijk onder de politieke emancipatie van de arbeiders onder meer de invoering van het algemeen kiesrecht verstaat en onder hun sociale emancipatie - anders dan wij - niet de opheffing van kapitalisme en loonarbeid, maar een pakket van sociale voorzieningen, dat wij hier als een deel van de politieke emancipatie schetsten.

In elk geval echter beschouwt Kalma de sociaal-democratie als een hervormingsbeweging. Met de politieke emancipatie van de arbeidersklasse - door hem dus de sociale emancipatie genoemd - is die nagestreefde hervorming voltooid en daarmee heeft, zo

betoogt hij, de sociaal-democratie haar taak volbracht. Het bestaansrecht van een afzonderlijke sociaal-democratische partij kan, zegt hij, daarom in twijfel worden getrokken. Volgens hem valt er veel voor te zeggen [. . .] een samenwerking met andere progressieve partijen na te streven. De toekomst behoort, zegt Kalma, aan een hervormingspartij die het karakter heeft van een progressieve volkspartij.

Kalma is niet de enige bij wie dergelijke gedachten leven. Er zijn er meer in en buiten de PvdA die denken zoals hij. Er wordt in diverse zusterpartijen eender gedacht. En de opvattingen van Labourleider Tony Blair die in de aanvang van dit opstel werden weergegeven komen in hoofdzaak met die van Kalma en vele anderen overeen. Wie zegt, dat dit komt doordat, zoals dat heet, de tijd er rijp voor is, slaat de plank niet ver mis. Wij leven in een tijd die gevolgd is op de verwezenlijking van de politieke emancipatie van de arbeidersklasse, een tijd waarin de sociaal-democratie, om met Kalma te spreken, haar taak zag volbracht.

Zij vervulde inderdaad een historische functie en voor het vervullen daarvan diende de parlementaire weg te worden bewandeld die door haar werd ingeslagen. Aan het einde daarvan kwam niet de "klare, schone dag" waarvan ooit - hoe lang geleden wel - de sociaal-democraten droomden. In de eeuw dat zij heeft bestaan droeg de sociaal-democratie verschillende maskers achter elk waarvan haar ware wezen verborgen werd gehouden omdat het handhaven van de schijn - of wat daarvan nog restte - de voorwaarde was voor haar politiek handelen. Het bereiken van haar doel betekende tegelijkertijd een demasqué.

- 0 -

EEN GESPREK DAT INTERESSANT WAS DOOR WAT ER NIET WERD GEZEGD

EEN GESPREK tussen de voormalige chef van de vroegere Oost-Duitse inlichtingendienst *Markus Wolf* en de Britse historicus *Eric Hobsbawm*, dat op zondag 10 maart j.l. op Nederland 3 door de VPRO werd uitgezonden, zou - volgens de aankondiging - gaan "over de blijvende en voorbijgaande betekenis van 70 jaar communisme". Dat onderwerp echter werd nauwelijks, beter gezegd in het geheel niet aangeroerd. Over de betekenis van wat beiden en de gespreksleider *Paul Scheffer* 'communisme' noemden, werd gezwegen. Er werd hierom over gezwegen, omdat kennelijk geen van de drie er ook maar een ogenblik rekening mee hield of wilde houden, dat over de betekenis ervan op goede gronden valt te twisten.

Ruim zeventig jaar lang hebben de Russische bolsjewieken en de bolsjewieken buiten Rusland de staatskapitalistische produktieverhoudingen die na de oktoberrevolutie van 1917 in Rusland ontstonden niet als kapitalistische verhoudingen gekarakteriseerd. Dat hing nauw samen met hun kijk op maatschappelijke verhoudingen in het algemeen. Hun desbetreffende opvattingen kwamen overeen met die van de Russische *nomenklatura*, dat wil zeggen: de Russische heersende klasse. Ook over de politieke ontwikkelingen die zich sedert 1917 in Europa en de wereld hebben voorgedaan hielden zij er overeenkomstige denkbeelden op na.

Dat doen Markus Wolf en Eric Hobsbawm tot op zekere hoogte nog. Beiden zijn het

er met elkaar over eens, dat het met de zogenaamde "Sowjetunie" is "mis gegaan" maar beiden huldigen nog steeds een zienswijze, die zij voor "communistisch" houden. Van die zienswijze getuigt vrijwel alles wat zij over historische gebeurtenissen in het jongste verleden te vertellen hebben. Om hier maar direct twee voorbeelden daarvan te noemen: toen - door Markus Wolf - héél terloops de Oost-Duitse arbeidersopstand van juni 1953 en de Hongaarse revolutie van 1956 ter sprake werden gebracht, werd met geen woord gerept van het proletarisch karakter daarvan.

Het ging telkenmale - om hier de woorden van Wolf te herhalen - om "onrust, die het gevolg was van een onjuist beleid van de overheid". Hij sprak weliswaar als een *kritisch* bolsjewiek, maar hij paste er met sluwe behoedzaamheid wel terdege voor op, dat hij de bolsjewistische mythe (lees: de bolsjewistische leugens) niet als zodanig ontmaskerde. Hij was, vertelde hij, destijds (in zijn hart, niet openlijk natuurlijk) een tegenstander geweest van de Russische inmenging in Hongarije. Waarom? Omdat hij, zo bleek, die inmenging politiek minder tactisch vond. Hoe hij drie jaar eerder dacht over het inzetten van Russische tanks tegen Berlijnse arbeiders zei hij niet.

Aan de 17e juni 1953 - we schreven het al - wijdde Wolf maar enkele woorden. Hobsbawm sprak er helemaal niet over. Het bleek beiden volstrekt te zijn ontgaan, dat op die dag de w a r e betekenis van het "communisme" (voor de zoveelste keer) in een helder licht kwam te staan. Aan "Moskou" begonnen beiden pas te twijfelen in 1956, om precies te zijn: na de geruchtmakende rede van Chroestsjof over de misdaden van Stalin.

Markus Wolf en Eric Hobsbawm zijn op jeugdige leeftijd, "communist" geworden. Beiden woonden in Duitsland, waar op het eind van de jaren '20 de naweeën van de eerste wereldoorlog en van de inflatie nog voelbaar waren en welk land vervolgens hevig werd geteisterd door de grote economische crisis. Toen Hitler aan de macht kwam emigreerde de 'communistiche' familie Wolf naar Moskou; de jonge Hobsbawm kon de wijk nemen naar Engeland. Paul Scheffer informeerde, hoe beiden het wel hadden gevonden dat zes jaar later het "communistiche" Rusland een pact met Hitler-Duitsland sloot.

Onder de Duitse emigranten in Moskou, vertelde Wolf, ontstond beroering en door hen werd heftig gediscussieerd. Buiten Rusland, aldus Hobsbawm, werd het pact door de 'communisten' doorgaans vergoelijkt, omdat Rusland 'geen keus' had. Hij bleek nog altijd van mening, dat aan het sluiten van dat 'duivelspact' niet al te veel betekenis moest worden gehecht, behalve dan deze, dat de aanval van Hitler op de 'Sowjetunie' erdoor werd uitgesteld. Wolf zei, dat hij tot op de huidige dag nog altijd niet wist of Stalin om die reden het pact gewild had dan wel werkelijk aan duurzame vrede met Nazi-Duitsland had geloofd.

Noch Wolf, noch Hobsbawm hebben op ook maar enig ogenblik aandacht besteed aan economische ontwikkelingen of aan klassentegenstellingen en de klassenstrijd. Wie de uitzending met aandacht heeft gevolgd, zal zich daar niet over hebben verbaasd. Markus Wolf verklaarde weliswaar aan het slot van het gesprek, dat hij aan de opvattingen van Marx en Engels nog altijd betekenis hechtte, maar hij sprak in dat verband niet van de analyse van Marx, maar van diens "ideeën" die volgens Wolf notabene zouden berusten op "een grootse, algemeen menselijk utopie" (sic!).

De zich "marxist" noemende Hobsbawm protesteerde niet. Geen wonder. Ze hadden zich allebei in de loop van het gesprek ontpopt als idealisten.

Dat uitgerekend Karl Marx ooit met klem betoogde, dat het communisme "geen ideaal is, dat zou moeten worden verwezenlijkt" en dat "ideeën zich in de geschiedenis

altijd hebben geblameerd” scheen of niet tot hen te zijn doorgedrongen of het derde hen niet.

Wat tijdens de uitzending van dit programma hoe langer hoe meer opviel was, dat Paul Scheffer niet de vragen stelde die eigenlijk hadden moeten worden gesteld. Hij zag de sinds de Tweede Wereld verstreken periode als de tijd van de ‘Koude Oorlog’, een tijd waarin een (zogenaamd) fundamentele tegenstelling tussen Oost en West bepalend was voor de politieke verhoudingen. Dat deden zijn gesprekspartners ook. En over p o l i t i e k e verhoudingen ging het gesprek. Daar ging het uitsluitend en bovendien vrij oppervlakkig over, niet over de maatschappelijke verhoudingen waaruit de politieke ontwikkelingen te verklaren zijn.

“Merkwaardig”, zei Scheffer op gegeven moment, “dat tijdens de ‘Koude Oorlog’ voortdurend de vrees voor een hete, een werkelijke oorlog bestond, maar dat niettemin er toch sprake was van een vrij stabiele situatie.” Wie er oog voor heeft dat er aan beide kanten van het ‘ijzeren gordijn’ een bepaalde (zij het ook niet dezelfde) vorm van *kapitalisme bestond*, zou hem erop hebben kunnen wijzen, dat die stabiele situatie veel minder merkwaardig is dan de paniekerige en vaak hysterische sfeer die toentertijd heerste. Scheffers gesprekspartners konden dat uiteraard niet.

Hobsbawm meende dat tijdens de ‘Koude Oorlog’ naar zijn mening een paar maal het gevaar van een échte oorlog allerminst denkbeeldig was geweest. Markus Wolf vertelde, dat men ook in de toenmalige DDR wel eens voor een werkelijke oorlog had gevreesd.

“De inlichtingendienst”, zo vertelde hij, “probeerde uit te vinden wat of de Westerse mogelijkheden zouden doen, wanneer een onrust zoals die welke op 17 juni ‘53 en volgende dagen in Oost-Duitsland heerste zou escaleren. Voor zover viel na te gaan, lag ingrijpen niet in hun voornemen.” Wolf voegde geen woord aan die mededeling toe. De voor de hand liggende vraag ‘waarom niet’ werd door Scheffer niet gesteld. Wolf scheen het niet van belang te vinden of wilde zich daar maar liever niet in verdiepen.

Volgens Hobsbawm had “de angst die de Sowjetunie de rijken en machtigen in het Westen inboezemde tot de verzorgingsstaat geleid. Zij wilden liever wat ‘inleveren’ dan de kans lopen, dat zij àlles verloren.” Dat voor die “verzorgingsstaat” gestreden werd door een (zich ten onrechte ‘socialistisch’ noemende) hervormingsbeweging en dat deze bovendien mede van grote betekenis voor het kapitalisme zélf was, daarvan leek Hobsbawm geen enkele notie te hebben. Heel vreemd voor juist deze gewezen professor in economie en sociale geschiedenis aan de Londense universiteit. In diverse boeken, die terecht - afgezien dan van de gedeelten die aan de Russische revolutie en aan het bolsjewisme waren gewijd - de aandacht hebben getrokken vanwege hun kwaliteit, heeft hij een knappe schets gegeven van die hervormingsbeweging en van de ontwikkeling van het kapitalisme.

Uit het bovenstaande, uiteraard zeer beknopte, commentaar op het gevoerde gesprek - het eerste van vier - valt licht op te maken, dat wij er, zacht uitgedrukt, niet bijzonder van onder de indruk zijn.

BOEKBESPERKING

GREEP IN EEN GRABELTON

IN EEN onlangs verschenen boek behandelt *Jasper Schaaf* een groot aantal aspecten van het zich op tal van gebieden manifesterende individualisme*. Elk van de vierentwintig hoofdstukken gaat over hetzelfde thema, maar kan - zoals ook de schrijver in zijn voorwoord opmerkt - ook afzonderlijk worden gelezen. Vele ervan lenen zich, zeker bij eerste lezing, eerder voor een bespreking in een filosofisch tijdschrift, dan voor nadere beschouwing in een blad als *Daad & Gedachte*. Maar dat blijkt bij nadere kennisneming toch niet helemaal waar. Schaaf houdt zich in een aantal opstellen met maatschappelijke ontwikkelingen en sociale problemen bezig, die hetzij direct, hetzij indirect de positie van de werkenden en de klassentegenstellingen raken, ook al gaat hij op de klassenstrijd nauwelijks, beter gezegd in het geheel niet in.

Al direct in het eerste hoofdstuk schrijft Schaaf, dat men de reeks opstellen kan beschouwen als de "greep in een grabbelton". Dat is een correcte karakterisering, waaraan echter moet worden toegevoegd, dat de verschillende hoofdstukken die uit deze grabbelton tevoorschijn zijn gekomen zich niet alleen heel goed apart lezen. Elk daarvan lijkt ook op een krantenartikel, een stuk proza, dat de snel neergeschreven gedachten en overpeinzingen van de auteur bevat. Wordt op de achterflap gesproken van "een reeks van samenhangende analyses over individualisering", dan zijn wij het daarmee in zoverre niet eens, dat - wat bij krantenartikelen niet zo verwonderlijk is - van een diepgaande analyse veelal niet kan worden gesproken. Dat maakt het ook niet gemakkelijk om de inhoud naar behoren te beoordelen. Om die reden zullen wij ons hier beperken tot een kort commentaar op diverse passages waarin standpunten worden verkondigd, waarmee wij het volstrekt oneens zijn of waarin de zaken naar onze mening onvoldoende worden behandeld.

Een van onze belangrijkste bezwaren geldt die passages, waarin Schaaf zich uitvoerig bezighoudt met de moraal en de ethiek. Plaatsruimte belet ons daarover uitgebreid te discussiëren. Wat wij bij Schaaf missen, ook al komt het een heel enkele keer vaag om de hoek kijken, is dit dat hij de moraal bepaald niet als het product van bepaalde maatschappijverhoudingen beschouwt. Voortdurend krijgt men de sterke indruk, dat hij de moraal als een absoluut gegeven beziet in plaats van haar veranderlijkheid te onderkennen.

Oneens zijn wij het ook met Schaafs kijk op de vakbeweging. Anders dan wij ziet hij haar niet als een instituut van de burgerlijke samenleving, een instituut dat onverbreekelijk verbonden is met de kapitalistische productiewijze en onontbeerlijk voor het functioneren daarvan.

Heel duidelijk blijkt ook telkens weer dat Schaaf het marxisme heel anders interpreteert dan wij. Zijn opvattingen daaromtrent zijn in tal van opzichten leninistisch. Waar hij erover spreekt, dat volgens een bepaalde Marx-interpretatie de burgerlijke staat plaats maakt voor een proletarische staat, onthoudt hij zich van nadere kritiek. Van zijn gezichtspunt uit is er in Oost-Europa tot aan 1989 sprake geweest van "het reële socialisme". Dit in tegenstelling tot onze zienswijze, dat er daar nooit iets anders heeft bestaan dan staatskapitalisme en van enig socialisme nimmer sprake is geweest.

*) Jasper Schaaf, *De toekomst van het individu als sociaal wezen*, Van Gorcum, Assen, 1996. 260 blz. ISBN 90-263-1321-7. Prijs: 49,50 gulden.

Schaaf noemt ook bij verscheidene gelegenheden de sociale problemen die zich voordoen "verdelingsproblemen". Volgens ons onderkent hij niet, of te weinig, dat elk verdelingsprobleem in feite een probleem van het *productieproces* is en dus niet via herverdeling van inkomens kan worden opgelost.

Telkens en telkens weer toont Schaaf een niet gering *voluntarisme*. Hij geeft op diverse plaatsen een bijzonder scherpe en zeer lezenswaardige kritiek op een groot aantal voor de moderne maatschappij typische verschijnselen. "Bij de verschillende onderwerpen", zegt hij in de aanvang "klinkt een positiever of negatiever oordeel door". Het oordeel over de zojuist genoemde verschijnselen is scherp en negatief. Schaaf voegt daaraan dan telkens, soms in vragende vorm, een soort van 'recept' toe, dat ertoe zou kunnen bijdragen de nadelen op te heffen. Telkens waar dat geschiedt ontstaat de indruk, dat zijn inmiddels kritische instelling ten opzichte van het zogenaamde 'reële socialisme' geleid heeft tot het verdedigen van een sociaal-democratisch beleid.

Er zijn ook passages in het boek, waarmee wij kunnen instemmen en die wij in ieder opzicht kunnen onderschrijven. Schaaf constateert bijvoorbeeld, dat het marxisme vaak ten onrechte als een definitieve verlossingsleer werd opgevat. Hij laat daarop zeer terecht volgen, dat Marx definitieve verwachtingen en ideale voorstellingen verwierp. "Marx", zegt Schaaf terecht "sluit denken in vaste einddoelen en vaste eindpunten uit". Het is Schaaf ook niet ontgaan, dat er bij Marx heel duidelijk een verschil bestaat tussen politieke en sociale emancipatie van de arbeidersklasse.

Wat ook opvalt, en verbaast, is het soms ontbreken van bepaalde bronnen. Schaaf spreekt over Marcuse, maar rept met geen woord van de uitvoerige en scherpe kritiek op hem van Paul Mattick; geen woord ook in zijn boek over Pannekoeks uiteenzetting van de samenhang tussen de maatschappelijke ontwikkeling en de daarmee gepaard gaande verandering van de moraal. Dit om slechts een enkel voorbeeld te noemen.

Samenvattend kan gezegd worden, dat Schaafs boek, het mag dan niet een samenhangende analyse worden genoemd, telkens wel veel stof tot nadenken geeft en getuigt van grote belezenheid. Een van zijn hoofdstukken besluit hij met de vraag "Mag het een beetje aardig blijven?". 'Aardig' is zijn tekst veelal inderdaad, ook al heeft deze naar onze smaak soms meer het karakter van hardop denken (en vragen stellen), dan uiteenzetten en betogen. (C.B.).